

Студентско творчество

ГЕОГРАФСКИ, ГЕОПОЛИТИЧЕСКИ И ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ

Кирил Алексиев

Балканският полуостров винаги е представлявал интересно място, пресечна точка на култури, интереси и конфликти. През хилядолетната си история този югоизточен край на Европа е бил арена на жестоки войни или на културен синтез. Контактна зона – мост между два континента, Балканите от край време са привлекателно място за заселване на различни народи от древността. С богатото си културно-историческо наследство те се превръщат в люлка на европейската цивилизация, защото именно тук е открито най-древното съкровище в света¹, тук са намерени останките на Кносоския дворец от Минойската цивилизация, тук тракийските царе са правили своите погребални могили-храмове, тук се ражда цивилизацията на Древна Елада, а по-късно и приемницата ѝ Византия. Неслучайно изследователите медиависти говорят за „рах Byzantina“², който като социален, политически и икономически модел формира специфичния облик на региона чак до наши дни. Дори налагането на османското господство не променя коренно този отдавна наложил се „modus vivendi“ и

¹ Варненското халколитно съкровище (V хил. пр. Хр.).

² Божилов, Иван. Седем етюда по средновековна история, София, 1995, с. 90.

само го приобщава към системата на шерията³. През XIX в. Балканите изживяват времето на своя Ренесанс и формирането на национални държави. Време, изпъстрено с конфликти и взаимно недоверие, което и характеризира района като „барутния погреб на Европа“. Времето след Втора световна война също оставя своя отпечатък на тези географски ширини. Разделени, балканските държави оформят два различни политически лагера, противопоставящи се взаимно десетилетия наред.

След рухването на „желязната завеса“ страните от региона поемат по пътя на европейската интеграция с различни средства и на различни скорости. На Балканите не са спестени нито сериозни икономически сътресения, породени от трудностите на прехода (България, Румъния, Албания), нито остри междудържавни и етнически конфликти (бивша Югославия). Бъдещето ще покаже какво място ще заемат малките балкански страни⁴ в европейското семейство, „едновременно свои и чужди“, заключени между ЕС, САЩ и Русия.

Да се направи сравнително точен и безпристрастен геополитически анализ на невралгична зона като Балканския полуостров е сложна задача и всеки изследовател би трябвало внимателно да систематизира и да изложи фактите, съобразявайки се задължително с огромното историческо наследство на региона, неразривно свързано и влияещо и на днешния му облик.

Още от най-дълбока древност полуостровът се оформя като изключително важна контактна зона, като място, където се извършват срещата и синтезът на различни култури. Именно тук е предмостиято, откъдето на европейския континент стъпват първите неолитни култури, извършили прехода от лов и събиращество към земеделие. Геостратегическото разположение на Балканите го превръщат в своеобразен кръстопът между Европа и Азия, откъдето минават безброй народи, всеки от които оставя по нещо от себе си в този своеобразен културен калейдоскоп.

³ Садулов, Ахмед. Светът след Исус, София, 2000. 1233–1240.

⁴ Те се увеличиха с още една в резултат на отделянето на Черна Гора от Сърбия след референдума от май 2006 г., а не е невъзможно да нараснат още – напр. с Косово.

Доброто географско разположение е причината това да бъде желано място за упражняване на господство от страна на всички „силни на деня“ от най-дълбока древност до днес.

Несъмнено Балканите носят духа на различни народи, имащи общи изживелици и формиращи един специфичен културен ареал във вътрешността на Европа⁵. Характеризиращ се с разнообразен релеф, полуостровът предоставя живописна комбинация от сурови планини, китни долини и широки равнини.

На север се простират Карпатите, чиято най-висока точка достига до 2520 м. Те се проточват на юг до р. Дунав. В центъра на Балканите се издигат Родопите, Рила и Пирин. Това е и най-високата точка на полуострова. На запад и юг се разгръщат Динарските планини, свързани с масивите на Шар и Пинд, както и с Пелопонеските планини. Ограничавайки или разделяйки планинските масиви, множество плата и равнини смекчават суровия облик на полуострова. Всичко това определя тази земя като място на контрасти и въпреки че планините са сравнително ниски и в никакъв случай не непроходими, пресечеността на релефа забавя пътника и задължава вражеските армии да се съобразяват с него. Още от най-дълбока древност се оформят няколко маршрута, които стават главните транспортни артерии на полуострова. Коридорите Морава–Вардар, Морава–Марица, Дуръс–Солун–Истанбул (via Egnatia), и поречието на р. Дунав (via Militaris), остават непроменени и до днес. Именно контролът над тези търговски коридори, свързващи европейския Запад с митичните богатства на Изтока, е привличал неудържимо завоевателите. Всъщност ареалът не разполага със залежи на полезни изкопаеми, които да имат глобално значение, но удобното географско положение го превръща в примамлива зона за стремящите се към световна хегемония. Това остава непроменено и до днес. И ако „играчите са се променили“, то „играта“ остава същата.

Както казахме по-горе, благоприятните условия за живот на полуострова го превръщат в притегателна зона за хората още от палеолита и неолита. От тези далечни епохи датират и придвиж-

⁵ Кастанелан, Жорж. История на Балканите XIV–XX век. Пловдив, 2005, с. 9.

ванията на различни мирни или войнствени народи, образувачи интересна поредица от интегрирания и отхвърляния, от която се зараждат днешните балкански народи⁶. Гърците заемат южните части на полуострова, както и множеството егейски острови. Те са народ с древно минало и с претенция да бъдат наследници на Антична Елада. По-голямата част от Балканите е населена със славянски народи. В северозападния край са разположени словенците, на юг от тях се намират хърватите, които пък граничат със сърбите. В централната част са разположени българите. Румънците се намират на север от река Дунав, а албанците заемат района, заключен между Охридското езеро и Адриатическо море.

Това определение е много условно, тъй като дългият период на съвместно съжителство в различни държавни образувания⁷ разпръсква и размесва народите. Различните политически идеологии, господствали на времето и господстващи днес, също слагат своя отпечатък върху етническата карта на Балканите. Благодарение на коминтерновския идеал в бивша Югославия са създадени „нови“ народи, откъснати по един или друг признак, било това религия или регионални отлики. В духа на Титовия социализъм се формират нациите на македонци, мюсюлмани (бошняци). Тези нации се самоопределят днес и се превръщат в реален политически фактор в международните отношения. В същото време във всяка от балканските страни има големи малцинствени групи, самоопределящи се като принадлежащи към една или друга балканска нация. В Сърбия има българска малцинствена група в Западните покрайнини, както и значително унгарско малцинство във Войводина. Косово е населено с над 90% албанско население и въпреки че номинално все още принадлежи на Сърбия, въпрос на време е кога ще последва пътя на Черна Гора и ще скъса с тежкото югославско наследство, изпълнено с толкова конфликти и противоречия през последното десетилетие.

Босна и Херцеговина е много сложен за разрешаване проблем. Дейтънското споразумение може би няма да се окаже окончателно

⁶ Кастелан, Жорж, цит. съч., с. 19.

⁷ Римска империя, Византия, Османска империя, Югославия и др.

загърбване на проблемите в тази раздирана от омрази страна, където трите основни етнически елемента – сърби, хървати и бошняци си оспорват първенстващото положение. Изкуствената структура на Федерация Босна и Херцеговина може и да рухне при съчетаването на няколко фактора от политическо и икономическо естество.

Македония е друга „гореща точка“. Страната представлява интересна смесица от етноси и религии, което я определя като пъстр етнически пъзел. Значителното албанско малцинство, доминиращо в западните части на държавата, подкрепяно тайно и явно от някои външни фактори, все по-често диктува политическия живот, което поставя въпроса за бъдещето на това държавно образувание. Не без значение са и турското и ромското малцинство.

Албания също заема специфично място в тази балканска „партия шах“. При определени стечения на геополитическите перипетии тази „пешка може да се превърне в царица“. Албанският иредентизъм само трябва да чака времето, когато албанците от Косово и от Западна Македония ще заявят желанието си да се присъединят към Страната на орлите. Това твърдение напоследък получи някои странични тълкувания. Политическият елит в Косово вече не е толкова склонен към обединение, въпреки твърдата си позиция за независимост.

На юг, между Гърция и Турция, също има редица противоречия, които неведнъж поставят на карта стабилността на региона. Споровете между тези стари съюзнички в рамките на НАТО са ориентирани в две насоки. Първата е спорът за морската граница между двете държави в Егейско море, а втората е свързана с Кипърския проблем.

В северна посока Румъния също изпитва няколко трудности относно значителното унгарско малцинство в Трансилвания, но тя е замесена и в още един проблем извън рамките на полуострова – Приднестровския конфликт в Молдова.

Не бива да се забравя и значителното турско население в България, което също може да се превърне във взривоопасен фактор, ако се поддаде на чужди внушения. Традиционната толерантност на българското общество засега успешно създава добре работещ

етнически модел, но всяка усложнена икономическа обстановка може да го подложи на сериозни изпитания.

Всички тези характеристики и проблеми, конфликти и напрежения между балканските народи не биха били така остри без намесата на различни велики сили в един или друг период от общата история на Балканите и на Европа.

От XVIII в. две империи се борят за наследството на загниващата Османска империя. Русия и Австрия се опитват по един или по друг начин да увеличат влиянието си в тези земи и междувременно да откъсват апетитни парчета от „болния човек“. През XIX в. в политическата игра се намесват и други фактори. Франция винаги е имала подчертан интерес към Ориента и желае да се наложи там. Великобритания смята, че зоната на Проливите е от голям интерес за английската корона, тъй като е близо до Египет и Индия.

След 1870 г.⁸ на сцената се появява друг могъщ играч – Германия, жадуваща да се намеси в преразпределението на света, за което е закъсняла. Засилването на противоречията и съперничествата между великите сили довеждат и до избухването на Първата световна война, като бурята на конфликта не подминава балканските народи и ги хвърля в поредния порочен кръг на омраза и взаимни обвинения.

След войната Балканите стават зона на интереси на недоволната от придобивките си Италия, която не крие апетитите си към Албания. Хитлерова Германия по-късно също се стреми да засили позициите си в региона, особено със загубилите Голямата война България и Унгария. От своя страна Франция и Англия покровителстват Югославия и Гърция.

Бурята на Втората световна война не отминава страните от региона. България, Унгария и Румъния се присъединяват към Тристранния пакт, докато Гърция и Югославия са на страната на Антихитлеристката коалиция, а Турция остава неутрална.

Техеранската и Ялтенската конференция определят съдбата на Балканите. Северните части на полуострова попадат в сферата на

⁸ Френско-пруската война, която завършва с поражението на Франция и създаването на Германската империя.

влияние на СССР, а Турция и Гърция остават отвъд „желязната завеса“. Времето, заключено между 1945 и 1989 г., се характеризира с яростно противопоставяне на двата блока – социалистически, доминиран от СССР, и демократичен, доминиран от САЩ.

Рухването на комунизма не подминава и Югоизточна Европа. Режимът в София е свален мирно, докато в Румъния диктатурата на Николае Чаушеску завършва с кървави размирици и с убийството на диктатора и неговата съпруга в края на 1989 г. „Освободените“ от опеката на Москва страни поемат по пътя на реформите с цел да се присъединят към семейството на демократичните народи. На практика обаче единият покровител е сменен с друг и САЩ започват да диктуват политическия живот в страните, където „реформиралите се“ социалистически партии пак взимат властта и се започва период на политическа нестабилност и съмнителен преход, изпъстрен с корупция и сервилничене на чужди интереси.

В бивша Югославия след смъртта на Тито положението става неударжимо пред все по-силно избуяващия национализъм и желанието на несръбските народи в състава на федерацията да се самоопределят политически. Втвърдяването на сръбския национализъм засилва сърбо-хърватския антагонизъм, което довежда и до отделянето на Хърватска от съюза. Примерът на Загреб е последван от Словения, която също обявява своята независимост.⁹

Разпадът продължава с отцепването на Македония и Босна и Херцеговина. Отделянето на последната република е особено болезнено за Сърбия, което е и искрата, запалила Босненския конфликт (1991–1995 г.). Борбите за наследството на Югославия продължават да разтърсват Западните Балкани с Косовския конфликт (1999 г.) и разпадането на Държавната общност Сърбия и Черна Гора (2006 г.).

Да се търси причината за тези събития само в нарастващия сръбски национализъм от ерата „Милошевич“ е повече от несериозно. Всъщност нарастващите интереси на САЩ в Югоизточна Европа са главната причина за разпалването на конфликти и тяхното „разрешаване“ с политиката на „голямата сопа“. Отстъплението

⁹ 25.06.1991 г. – Словения и Хърватска обявяват своята независимост.

на Москва от тази зона на интереси оставя геополитически вакуум на Балканите и Съединените щати решават умело да се възползват от създадалата се ситуация. Подобно на всяка имперска политика на „разделяй и владей“ и САЩ подлагат балканските страни на добре рафиниран политически шантаж и дестабилизация.¹⁰

Днес на Балканите интересите на „големия атлантически брат“ са поизместени в североизточна посока. В борбата си да изтласкат влиянието на Русия от региона САЩ насочват усилията си към привличането на нови държави в сферата на своите интереси.¹¹ Ето защо политическият натиск на САЩ на Балканите в момента не е толкова силен както бе през 90-те години на ХХ век.

В контекста на развиващите се събития не бива да забравяме още един много важен външен политико-икономически фактор – Европейския съюз. Според Самюъл Хънтингтън все по-често се задълбочават противоречията между САЩ и Западна Европа в политически и най-вече в икономически план.¹² Всъщност разширяването на ЕС е превантивна мярка срещу дестабилизацията на региона, в това число и на Европа. Повече от ясно е, че и Румъния, и България все още не са готови да прекратят прага на общия европейски дом, но от общоевропейски интерес е тези страни да се приобщят към една стабилна икономика, осигуряваща им някаква защита срещу редица сътресения от социален характер. А именно икономическият фактор е най-силният лост за дестабилизация, особено в общества, където има етническо и конфесионално разнообразие и напрежение. За пример може да ни служи Швейцария, където три по принцип антагонистични етноса съжителстват безпроблемно от много време.

Тук много важна роля играе икономическият фактор. Когато една група от обществото бъде поставена в условия на натиск, рано или късно се появява моментът на конфликт. Икономическата криза много бързо изостря противоречията и задълбочава пропастите. И когато някоя външна сила умело използва тези пробле-

¹⁰ Косово 1999 г., Македония 2000 г., България - ?!

¹¹ Оранжевата революция в Украйна, събитията в Грузия и Беларус.

¹² Хънтингтън, Самюъл. Сблъсъкът на цивилизациите, София, 1999: 437–447.

ми, за да реши свои егоистични цели, „кутията на Пандора“ много лесно може да бъде отворена, но трудно може да бъде извършена операцията по затварянето ѝ. Подпалването на конфликти е много лесно за Балканите, този толкова „обременен от история“ регион.

Опитвайки се да дадем адекватна характеристика на региона, не може да не отбележим потенциалните бъдещи конфликти, които назряват в момента или са латентни и само чакат своя спусък.

На първо място бивша Югославия все още крие в себе си множество подводни скали за и без това трудно вървящия мирен процес там. Сегашното отделяне на Черна Гора, а и много вероятното бъдещо отцепване на Косово поставят много въпросителни. Отделянето на автономната област все още не е факт заради неблагоприятното отношение на Европа и САЩ, но е въпрос на време кога ще стане това. При евентуално обявяване на независимост от страна на Косово, теоретично Сърбия може да предяви претенции за териториални компенсации, вероятно в Република Сръбска. Това обаче подлага на риск съществуването на Босненската федерация, тъй като хърватите биха пожелали да присъединят своите сънародници към Хърватия. Позицията на босненските мюсюлмани би била повече от остра по отношение на нарушаването на целостта на Босна. Още повече, че това би довело до създаване на изцяло ислямска държава в центъра на Балканите, която би се превърнала в притегателен център за мюсюлманското население в областта Санджак и Северна Черна Гора.

Не бива да се пренебрегва значението и на Приднестровския, Кипърския и Македонския въпрос. В крайна сметка само бъдещето ще покаже какво ще се случи и какъв развой ще поемат събитията.

В заключение можем да кажем, че в ново време намесата на различни външни фактори определя съдбата на Югоизточна Европа. В никакъв случай не се пренебрегва фактът, че за своята съдба имат вина и самите балкански народи, толкова лесно оставяйки се да служат на интересите на един или друг „голям брат“, заслепени от собствените си егоистични стремежи. Оказва се, че малките народи от Балканския полуостров са заложници в една цинична игра за надмощие на големите световни сили. Бъдещето

интегриране на региона в рамките на ЕС може би ще даде възможност тази гореща точка да бъде успокоена.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авторски колектив. „Светът след Исус“, София, 2000 .
2. Авторски колектив. „България и Балканите 681–1981“, София, 1983 .
3. Александров, Евгени. „Речник по международни отношения“, София, 2001 .
4. Кастелан, Жорж. „История на Балканите XIV–XX век“, Пловдив, 2005 .
5. Кенеди, Пол. „Възход и падение на Великите сили“, София, 2003 .
6. Хънтингтън, Самюъл. „Сблъсъкът на цивилизациите“, София, 1999 .
7. Хьош, Едгар. „История на балканските страни“, София, 1998 .